

2 ROZWÓJ DEMOKRACJI SZLACHECKIEJ

PRZYPOMNIJ SOBIE

1. Jakie przywileje uzyskała polska szlachta w XIV i XV w.?
2. Według jakich zasad obsadzano w Polsce tron królewski od końca XIV w.?

■ POZYCJA PRAWNA SZLACHTY

Szlachta wykształciła się z rycerstwa, które zajmowało czołową pozycję w powstałej w wiekach średnich strukturze stanowej. Jego rola w państwie uległa dalszemu wzmocnieniu dzięki nadawanym przez monarchów przywilejom politycznym i ekonomicznym. Szczególne znaczenie dla rozwoju **demokracji szlacheckiej** miał wydany w 1430 r. przywilej o **nietykalności osobistej i majątkowej**, zwany od pierwszych słów dokumentu *Neminem captivabimus*. Zapisano w nim zasadę, że żadnego szlachcica nie można uwięzić ani skazać bądź pozbawić majątku bez wyroku sądowego, z wyjątkiem sytuacji, gdyby został on pochwycony na gorącym uczynku. Postanowienie to zapewniało szlachcie zwłaszcza ogromną swobodę polityczną – od tej pory król nie mógł samowolnie karać swoich szlacheckich poddanych, nawet jeśli krytykowali oni jego działania.

Ekonomiczną pozycję szlachty wzmocniły **statuty piotrkowskie** z 1496 r. Na ich podstawie zakazano mieszczanom nabywania majątków ziemskich oraz ograniczono prawo chłopów do opuszczania wsi. Dodatkowo w 1518 r. król **Zygmunt Stary** zrzekł się prawa do rozstrzygania sporów między szlachcicami a ich poddanymi (poddanstwo sądowe, czyli podległość sądowi pana wsi). Uprzywilejowana pozycja szlachty była widoczna także w normach **prawa ziemskiego**, któremu podlegali wszyscy przedstawiciele tego stanu.

■ Prawo ziemskie

W Rzeczypospolitej każdy stan społeczny podlegał odrębnemu prawu. Stosunki między szlachtą regulowało prawo ziemskie. Za te same przestępstwa przewidywało ono łagodniejsze kary niż prawo miejskie dla mieszczan czy wiejskie dla chłopów. Za zamordowanie chłopu szlachcic był karany wniesieniem opłaty na rzecz rodziny ofiary, podczas gdy wobec mieszczan i chłopów orzekano karę śmierci. Gdy już skazano szlachcica na śmierć, wyrok wykonywano poprzez ścięcie mieczem – nie uciekano się do kar bardziej okrutnych i hańbiących (np. powieszenie). W postępowaniu sądowym nie można było także wobec szlachetnie urodzonego stosować tortur (jedynie w przypadku oskarżenia o zbrodnię przeciwko królowi).

Komplet sądu ziemskiego, czyli sędzia, podsędek i pisarz, od XV w. był wybierany przez sejmiki szlacheckie. Ilustracja pochodzi z kompilacji aktów prawnych autorstwa Stanisława Sarnickiego

■ rycina, Kraków, 1594 r.

? Jakie dostrzegasz różnice między dawnym a współczesnym prawem karnym?

■ LICZEBNOŚĆ I ZRÓŻNICOWANIE SZLACHTY

Opinie historyków na temat wielkości stanu szlacheckiego są bardzo zróżnicowane: szacowana liczba wahała się od ok. 4% do 10% ogółu ludności. Najnowsze badania wykazują, że w Rzeczypospolitej szlachta stanowiła 5,5–6,5% ludności, a odsetek ten należał do najwyższych w Europie.

Formalnie wszyscy szlachetnie urodzeni byli **równi wobec prawa**. Pewne odstępstwo od tej zasady występowało tylko w przypadku szlachciców, którzy nie posiadali ziemi – mieli oni ograniczony dostęp do urzędów oraz nie ciążył na nich obowiązek uczestnictwa w pospolitym ruszeniu. Jednak pod względem zamożności szlachta była stanem bardzo zróżnicowanym i dzieliła się na kilka grup. Najwyżej w hierarchii stała **magnateria**, czyli właściciele wielkich majątków ziemskich (na ziemiach etnicznie polskich ponad 20 wsi, na Rusi Halickiej, Podolu, Wołyniu i Ukrainie nawet kilkaset wsi). Jej przedstawiciele sprawowali najważniejsze funkcje państwowe i jako najwyżsi urzędnicy ziemscy zasiadali w senacie. Liczną grupę stanowiła tzw. **szlachta średnia** – posiadacze od jednej do kilkunastu wsi. Spośród niej zazwyczaj wywodzili się posłowie na sejm i lokalni urzędnicy ziemscy. Właściciele części wsi nazywano **szlachtą drobną**. Jeszcze niżej w hierarchii pozostawała **szlachta zagrodowa** (zaściankowa), nieposiadająca własnych poddanych i utrzymująca się z osobistej pracy na roli. Reprezentanci tej warstwy dysponowali własnym zagonem ziemi, którą jednak uprawiali samodzielnie, ponieważ nie mieli poddanych chłopów. Szlachtę nieposiadającą ziemi nazywano **golotą**. Źródłem jej utrzymania była służba na dworach magnatów lub w wojsku. W poszczególnych regionach kraju istniały znaczne różnice w proporcjach między tymi grupami. Szlachta średnia dominowała w Wielkopolsce i Małopolsce, a na Mazowszu i Podlasiu najliczniejsza była szlachta zagrodowa.

■ Szlachta polska

Szlachta dzięki otrzymanym przywilejom zdobyła dominującą pozycję w państwie, a od XIV w. pojawiło się już znane porzekadło, że szlachcic swemu królowi winien jest tylko służbę w pospolitym ruszeniu, dwa grosze z łanu i tytuł na pozwie. Mimo znacznego zróżnicowania w statusie majątkowym wszyscy przedstawiciele tego stanu uważali się za grupę, która góruje nad całym społeczeństwem z powodu pełnienia szlachy obywatelskiego obowiązku obrony ojczyzny.

Magnateria stanowiła najwyższą warstwę szlachecką i z tytułu posiadanych dóbr miała szeroki wpływ w państwie. Otrzymywała najbardziej prestiżowe godności i urzędy.

Szlachta średnia była najliczniejszą grupą stanu szlacheckiego. Posiadanie majątków ziemskich zapewniało utrzymanie ich rodzinom oraz umożliwiało angażowanie się w życie polityczne kraju.

Szlachta zagrodowa na co dzień zajmowała się pracą na roli i przypominała bardziej chłopów. Jednak nie zapominała o swojej przynależności do uprzywilejowanego stanu – jej przedstawiciele nosili szablę.

Golota to najuboższa część szlachty, która nie posiadała majątków i z tego powodu podejmowała się służby wojskowej, pracy najemnej lub służby na dworach magnatów.

? Jak zróżnicowanie statusu społecznego szlachty uwidaczniało się w ubiorze poszczególnych warstw?

Pomimo dużego zróżnicowania majątkowego obowiązywała zasada równości wszystkich przedstawicieli stanu szlacheckiego, stąd przysłowie: *Szlachcic na zagrodzie równy wojewodzie*. Dlatego m.in. zabroniono magnaterii używania tytułów książęcych i noszenia orderów (oprócz nadanych przed unią lubelską z 1569 r.).

■ POLSKI PARLAMENTARYZM

Uzyskiwane przez stan szlachecki przywileje rozbudziły jego ambicje do współdecydowania o najważniejszych sprawach w państwie. W XVI w. istniały już instytucje, które to umożliwiały: **sejmiki**, czyli zjazdy szlachty z określonych ziem i województw, oraz **sejm** – ogólnopolska instytucja reprezentacji stanowej.

Na posiedzenia sejmu początkowo przybywali dostojnicy świeccy i kościelni tworzący radę królewską, możni, urzędnicy ziemscy, a także zainteresowana szlachta. W drugiej połowie XV w. na obrady zaczęła ona wysyłać swoich reprezentantów – **posłów**, których wybierano na sejmikach. Utworzyli oni **izbę poselską**. Natomiast rada królewska przekształciła się w drugą izbę – **senat**. Pierwszy zorganizowany w ten sposób dwuizbowy sejm odbył się w Piotrkowie w 1493 r. Od tej pory obrady parlamentu nazywano **sejmem walnym**.

W XV w. jedyną sprawą, w której sejm miał decydujące zdanie, było uchwalanie nowych podatków. Królowie nie zamierzali zwiększać kompetencji tego organu, ponieważ władzę chcieli sprawować samodzielnie, podejmując decyzje w wąskim gronie doradców wywodzących się spośród możnych. Budziło to coraz większe niezadowolenie ogółu szlachty. Jej oburzenie wywoływało także powiększanie przez możnowładców swoich majątków za sprawą użytkowania **królewszczyzn** – ziem będących własnością monarchy, a tylko czasowo nadawanej możnym. Monarcha nadawał je dożywotnio i często zgadzał się, by przechodziły z pokolenia na pokolenie.

■ Sejmiki

Sejmiki były instytucjami samorządu szlacheckiego działającymi w ramach powiatów, ziem lub województw. Ważne znaczenie dla ich funkcjonowania w systemie prawnym Rzeczypospolitej miały nadane w 1454 r. przez Kazimierza Jagiellończyka przywileje cerekwicko-nieszawskie, które uzależniały od zgody sejmików stanowienie nowych praw, podatków oraz zwoływanie pospolitego ruszenia (więcej na ten temat – zob. *Zrozumieć przeszłość 1*, s. 535). Uczestniczył w nich ogół szlachty zamieszkującej daną jednostkę terytorialną. Sejmiki posiadały bardzo szerokie uprawnienia. W zależności od celu, w jakim zbierało się dane zgromadzenie, określano je różnymi nazwami. Na sejmiku gospodarczym szlachta podejmowała decyzje dotyczące danej ziemi lub województwa, np. uchwałała lokalne podatki.

Na sejmikach przedsejmowych, zwoływanych przez króla, wybierano posłów. Po zakończeniu obrad sejmu zwoływano sejmiki relacyjne, na których posłowie zdawali sprawozdanie z ich przebiegu. Na sejmikach elekcyjnych szlachta wybierała kandydatów na sądowe urzędy ziemskie.

? Jakie uprawnienia miały sejmiki szlacheckie?

Sejmik w kościele to rysunek Jana Piotra Norblina. Szlachta w celu przedyskutowania aktualnych spraw gromadziła się zwykle w świątyniach. Po rozpoczynającej obrady mszy wnoszono z kościoła monstrancję z hostią w obawie przed możliwością jej profanacji.

■ *szkic, Polska, XVIII w.*

■ Organizacja sejm walnego

W XVI w. sejm walny zbierał się w różnych miastach Polski, najczęściej w Piotrkowie. W XVII w. miejscem jego obrad, z racji centralnego położenia w Rzeczypospolitej, stała się Warszawa. Skład sejm ukształtował się po zawarciu unii polsko-litewskiej w 1569 r., kiedy do grona parlamentarzystów dołączyli posłowie i senatorowie z Litwy i Prus Królewskich.

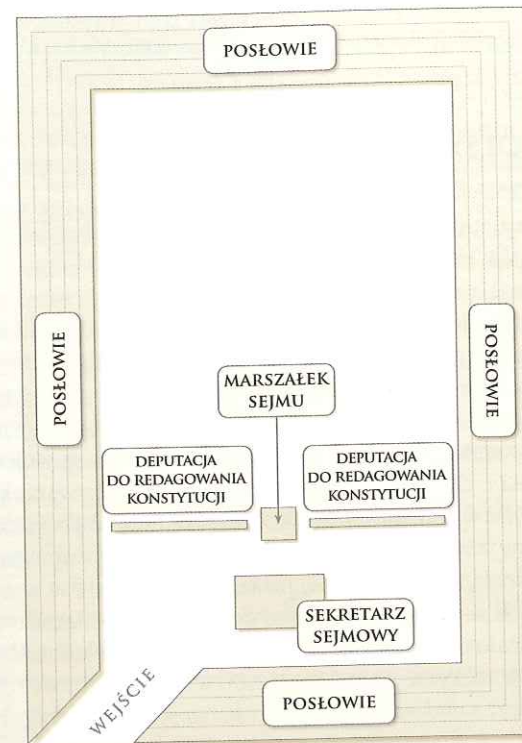
W senacie zasiadali dostojnicy duchowni i świeccy: arcybiskupi i biskupi, urzędnicy centralni, wywodzący się z dawnych urzędników nadwornych (marszałkowie, kanclerze, podkanclerze, podskarbowie), oraz wojewodowie i kasztelanowie wszystkich ziem Rzeczypospolitej. Obowiązywała w nim ustalona hierarchia. Najważniejszym duchownym był arcybiskup gnieźnieński, a urzędnikiem świeckim – kasztelan krakowski. Każdy senator miał wyznaczone miejsce, np. wyżsi rangą kasztelanowie siadali na krzesłach, a mniej znaczący – na wąskich ławach. Zupełnie inną strukturę miała izba poselska. Od 1569 r. zasiadało w niej ok. 170 posłów. Byli oni wybierani przez sejmiki ziemskie jako przedstawiciele określonych społeczności lokalnych. Szlachta danej ziemi lub powiatu, które stanowiły część województwa, wybierała od dwóch do sześciu posłów. Każdy poseł otrzymywał od sejmiku instrukcję poselską zawierającą wskazówki, jak ma głosować w określonej sprawie.

? Czy poseł mógł głosować na sejmie walnym zgodnie z własnymi poglądami?

Szczególnie niekorzystne z punktu widzenia skarbu państwa było zastawianie królewszczyzn pod pożyczki, np. zaciągane na prowadzenie wojen. Państwo zwykle nie dysponowało środkami na ich wykup i często przez dziesięciolecia wszystkie dochody z zastawionych dóbr czerpali ich użytkownicy.

Do konfliktu między magnatami a szlachtą doszło podczas panowania **Aleksandra Jagiellończyka** (1501–1506 r.). Po bezpotomnej śmierci króla **Jana Olbrachta** (1492–1501 r.) najpoważniejszym kandydatem na króla był brat zmarłego monarchy, wielki książę litewski **Aleksander**. Jednak aby zostać wybranym, musiał poprzeć polityczne aspiracje **możnowładztwa**. **W 1501 r. w Mielniku** wydał przywilej, który zwiększał rolę senatu – reprezentacji możnowładców. Odtąd miał on decydować o najważniejszych sprawach państwowych, m.in. polityce zagranicznej, wyborze króla i pozbawieniu go władzy w razie łamania przez niego prawa.

Przywilej mielnicki wywołał zdecydowany sprzeciw średniej szlachty i grupy magnatów niepiastujących najwyższych urzędów w państwie. Opozycja rozpoczęła walkę o osłabienie roli możnowładców i senatu. Na **sejmie w Piotrkowie w 1504 r.** całkowicie zakazano zastawiania przez władcę królewszczyzn, a ich nadawanie mogło się odbywać tylko za zgodą sejmku. Uchwalono także tzw. **ustawę o inkompatibiliach** (łac. *incompatibilitas* – ‘niepołączalność’),

która zakazywała łączenia przez jedną osobę najważniejszych stanowisk w kraju, np. kanclerza i wojewody, funkcji biskupów dwóch diecezji. Jeszcze większy sukces szlachta odniosła na sejmie **w Radomiu w 1505 r.** Anulowano na nim przywilej mielnicki i uchwalono **konstytucję Nihil novi** (z łac. ‘nic nowego’), która przekazywała władzę ustawodawczą całemu sejmowi, włącznie z izbą poselską. Od tej pory nie można było decydować o sprawach ogólnopństwowych bez zgody każdego z trzech tzw. stanów sejmujących: **króla, senatu i izby poselskiej**. Konstytucja *Nihil novi* stanowiła wielkie zwycięstwo tej ostatniej, dotąd często pomijanej przy podejmowaniu decyzji.

TEKST ŹRÓDŁOWY

POSTANOWIENIA SEJMU EGZEKUCYJNEGO Z 1562 ROKU

W 1562 r. sejm uchwalił pierwsze ustawy ograniczające pozycję magnaterii w Polsce. Ich przyjęcie było możliwe dzięki poparciu, jakiego ruchowi egzekucyjnemu udzielił król Zygmunt August.

Oznajmujem wszem wobec i każdemu z osobna [...], że skarb koronny przez zbytnie upraszanie [rozdawanie] dóbr stołu naszego bardzo umniejszon a wyniszczon jest, o co się wszystkie ziemie Korony ustawicznie najwięcej uskarżały, przypisując i poczytując to nam za krzywdę i szkodę pospolitą [publiczną], gdzie by upraszania takowe, bądź i zastawy, które by przeciw statutom koronnym dane i zapisane, zasię ku skarbowi i porządkowi koronnemu przywrócone nie były. Chcąc już więc tedy tak ciężkiemu uskarżaniu pospolitemu, najwięcej czasu tego tak niebezpiecznego i zatrudnionego koniec uczynić, żądając i pragnąc tego, aby uspokojenie pospolite na wszem i we wszem zachowane było, tedy za zjechaniem tu naszym i złożeniem sejm walnego koronnego na dzień 22 Novembris [listopada] roku 1562, po długich a pilnych radach i namowach, któreśmy czynili i mieli z pany radami naszymi koronnymi, za ich jednostajnym przyzwoleniem i za pozwaniem

a obwieszczeniem wszech wobec, którym by ta rzecz należała po wszystkiej Koronie dostatecznie uczynionym i wywołanym, te wszystkie rzeczy i namowy tu niżej napisane tak ustawiamy i skazujemy [...]. Statut króla Aleksandra, stryja naszego, tak go wykladać i rozumieć najdujemy, jako słowa tego statutu same w sobie brzmią [...], w mocy swej go zostawujemy. A tak wszystkie po tym to statucie daniny, darowizny wieczne, feuda albo lenna, też i przedania nasze, przodków naszych, także też fundusze i nadania wszystkich duchowieństw jakożkolwiek zapisane, mają być i są tym statutem kasowane, a w niewiecz obrócone, jako te, które są prawu pospolitemu przeciwnie należone i oszczędzone, we wszystkich państwach i księstwach do Korony należących [...]. Takowe wszystkie imion [dóbr ziemskich] danie infeudowane [nadane na prawie lennym] i przedane w ziemiach wyżej omienionych przypadają w ręce nasze i Rzeczypospolitej.

Źródło: *Wiek XVI–XVIII w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii i studentów*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 1997, s. 96–97.

? PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Podaj, w czym imieniu były wydawane ustawy sejmowe.
2. Odpowiedz, w jakim okresie zostały nadane majątki, które na mocy ustawy podlegały egzekucji.
3. Wyjaśnij, w czym interesie i z czyjej inicjatywy przeprowadzono egzekucję dóbr królewskich.

■ NARODZINY RUCHU EGZEKUCYJNEGO

Po śmierci Aleksandra królem został najmłodszy z synów Kazimierza Jagiellończyka – **Zygmunt I** zwany później **Starym** (1506–1548 r.). Król wzorem poprzedników oparł swoją władzę na wąskiej grupie możnych, jednak nie zamierzał dopuścić do nadmiernego wzrostu ich pozycji. Nie chciał także, aby państwem rządziła szlachta za pośrednictwem sejmu. Jego celem było wzmocnienie władzy królewskiej. W tych dążeniach wspierała go żona – **Bona Sforza**. Z pomocą oddanych królowi możnych podjęła ona działania na rzecz zwiększenia dochodów skarbu królewskiego, co uniezależniłoby panującego od decyzji sejmu w sprawie podatków. Dążyła również do zniesienia zasady elekcyjności polskiego tronu, ponieważ pozycja króla wybieranego przez poddanych była zdecydowanie słabsza niż w monarchii dziedzicznej. W 1529 r., a więc jeszcze za życia Zygmunta Starego, królowa Bona doprowadziła do wyboru na króla Polski ich syna – **Zygmunta Augusta** (tzw. **elekcja i koronacja *vivente rege*** – ‘za życia króla’).

Działanie królowej wywołało oburzenie szlachty. Na kolejnych sejmach domagano się, aby władca uznał pełną elekcyjność tronu. Do otwartego konfliktu między Zygmuntem I a stanem szlacheckim doszło w **1537 r.**, gdy zwołał on pospolite ruszenie na wyprawę przeciwko Mołdawii. Zebrana pod Lwowem szlachta rozpoczęła burzliwe debaty polityczne, które trwały kilka tygodni. W konsekwencji udało się zmusić króla do uznania elekcyjności tronu. Wydarzenie to, określane od miejsca zawiązania **rokoszem lwowskim**, było również pogardliwie nazwane **wojną kokoszą**, ponieważ jedynymi ofiarami niedoszłej wojny była duża liczba kur zjedzonych przez debatujących.

W następnych latach stopniowo kształtował się antymagnacki program szlachty, który został nazwany **ruchem egzekucyjnym**. Określenie to pochodzi od zgłaszanych przez szlachtę postulatów egzekwowania (z łac. *executio* – wykonanie) prawa, czyli oddania skarbowi państwa zagarniętych przez magnaterię królewskich dochodów. Na czele ruchu stanęło kilku wybitnych polityków związanych z reformacją, m.in. Mikołaj Sienicki, Hieronim Ossoliński i Rafał Leszczyński.

■ EGZEKUCJA PRAW I DÓBR

Konflikt między królem a stanem szlacheckim wybuchł na nowo po śmierci Zygmunta Starego i objęciu władzy przez **Zygmunta II Augusta** (1548–1572 r.). Sprzeciw szlachty wywołało jego małżeństwo z **Barbarą Radziwiłówną**, zawarte potajemnie jeszcze w 1547 r. Groziło ono wzmocnieniem pozycji magnatów, zwłaszcza wpływowego rodu Radziwiłłów. Mimo oporów

CIĘKAWOSTKA

Ubiór jako manifestacja polityczna

Wyrazem poparcia dla ruchu egzekucyjnego na sejmie w Piotrkowie w 1562 r. stało się przywdzianie przez Zygmunta Augusta polskiego stroju szlacheckiego. Oprócz króla podobny ubiór założyli jego dworzanie. Marcin Bielski w *Kronice polskiej* tak opisał to wydarzenie: *Wielki to był i zawołany sejm, i prawie jako sądny dzień, na który król do Piotrkowa przyjechał, dwór swój wszystkich w szarżę ubrawszy*. Podobnie czynili władcy w XVII i XVIII w., gdy chcieli uzyskać poparcie szlachty dla swoich planów: pokazywali się lub rozpowszechniali swoje wizerunki w stroju szlacheckim.

Portret królewicza Władysława Wazy w stroju polskim. Pomimo że podczas podróży po Europie Zachodniej następca tronu nosił ubiór zgodny z modą francuską, to na zaprezentowanym obrazie został przedstawiony w podbitej futrem delii oraz krótkim żupanie.

■ obraz, Polska, XVII w.

? Zinterpretuj posunięcie Zygmunta Augusta na sejmie w Piotrkowie.

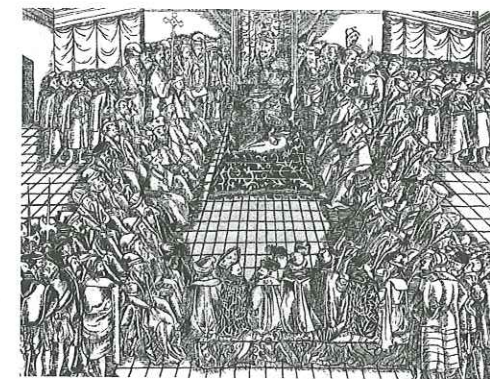
poddanych Zygmuntovi Augustowi udało się doprowadzić do koronacji Barbary na królową. Przedmiotem sporu stała się również polityka zagraniczna władcy – politycy szlacheccy sprzyjający reformacji nie byli przychylni jego sojuszowi z Habsburgami, których postrzegano jako jej zdecydowanych przeciwników. Szlachta jawnie wyrażała swoją krytykę wobec polityki Zygmunta Augusta, więc w tej sytuacji król postanowił rządzić bez zwoływania sejmu, opierając się na możnowładztwie.

W 1562 r. na zjeździe w Sandomierzu szlachta postanowiła, że wbrew królewskim decyzjom jeszcze w tym roku zbierze się sejm. Realizacji jej postulatów sprzyjała sytuacja międzynarodowa. Zygmunt August potrzebował nie tylko stabilności w polityce wewnętrznej, lecz także pieniędzy na prowadzenie wojny w **Inflantach**. W ciągu kilku miesięcy 1562 r.

radycznie zmienił więc swoje nastawienie do ruchu egzekucyjnego – zwołał **sejm do Piotrkowa** i poparł roszczenia szlachty. Na sejmie uchwalono **egzekucję dóbr królewskich** bezprawnie przetrzymywanych przez magnaterię, co miało spowodować dopływ gotówki do królewskiego skarbu.

Sejmy egzekucyjne obradujące w latach 1562–1567 zrealizowały także szereg innych postulatów ruchu szlacheckiego. Zarządzono **lustrację** (przeгляд) królewskich dochodów, która miała na celu oszacowanie ich dochodowości i stanu gospodarczego. Czwartą część dochodów z dóbr królewskich przeznaczono na utrzymanie stałego wojska, nazwanego **wojskiem kwarcianym** (od **kwarty**, czyli czwartej części dochodów). Ponadto wprowadzono podatek nadzwyczajny pobierany od chłopów, Kościoła i warsztatów rzemieślniczych. Na wniosek szlachty innowierczej zakazano również wykonywania przez starostów wyroków wydawanych przez sądy kościelne.

Uchwały sejmów oznaczały zwycięstwo ruchu egzekucyjnego. Osłabieniu uległa pozycja polityczna starej magnaterii, czerpiącej dochody z zastawionych dóbr królewskich, wzrosła natomiast rola izby poselskiej jako organu decydującego o kształcie państwa. Następnym działaniem tego ruchu było również kilka innych aktów, które ukształtowały system ustrojowy, społeczny i religijny państwa w następnych stuleciach: unia polsko-litewska zawarta w Lublinie w 1569 r., akt tolerancji religijnej z 1573 r. oraz przyjęcie zasady wyboru króla przez całą szlachtę.

Obrady sejmu egzekucyjnego za panowania Zygmunta Augusta ukazane w *Statutach Herburt* z 1570 r. Stojący wokół króla i za siedzącymi senatorami posłowie stanowią już dość dużą grupę. Ich ubiór nie różni się prawie od strojów klasy senator-skiej, co świadczy o zmniejszaniu się dystansu między tymi grupami.

■ drzeworyt, Polska, XVI w.

ĆWICZENIA

1. Wymień główne założenia ideologii szlacheckiej w XVI w.
2. Scharakteryzuj pozycję polityczną i ekonomiczną magnaterii oraz średniej szlachty w pierwszej połowie XVI w.
3. Porównaj uprawnienia sejmu w XV i XVI w. Wymień kompetencje, jakie uzyskał on w XVI w.
4. Przedstaw postulaty ruchu egzekucyjnego. Określ, dla których grup szlachty były one korzystne, a dla których – niekorzystne.

DLA ZAINTERESOWANYCH

- J. Maciszewski, *Szlachta polska i jej państwo*, Warszawa 1986.
 A. Sucheni-Grabowska, *Spory królów ze szlachtą w złotym wieku*, Warszawa 1988.
 D. Wójcik-Górska, *Niedoceniona królowa*, Warszawa 1987.